

Hukné dr. Kiss Szilvia*

A MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK ELTERJEDTSÉGE ÉS SZEREPE A NÉMET NYELVBEN

A magyar és a német nyelv vizsgálatakor igen szembevetendő a magyar nyelv szókincsének német jövevényszavak általi gazdagodása. Visszavezethető ez a gazdagodás a két nép közötti évszázadok óta tartó politikai, kulturális és gazdasági jellegű kapcsolatra, és nem utolsósorban a két nép földrajzi közelségére is. A nyelvi érintkezés hatására változások történhetnek nemcsak az egyes beszélők idiolektusában, de az egész nyelvi rendszerben. A nyelvi behatások leglátványosabban a szókincsben érhetőek tetten, de érinthetik a hangtant, morfológiát, és a mondattant is. Értekezésemben elsősorban a szókincset ért hatásokra fogok kitérni. Általában főnevek kerülnek átvételre, de gyakran olyan szóhasználati elemek is, amelyek problémamentesen illeszthetők be az adott nyelvbe.

Az egyes nyelvi elemek átvételét több minden indokolhatja (BETZ 1974: 143, WEINREICH 1977: 89, SCHIPPAN 1987: 275), az alábbiakban ezeknek adom egy összefoglalását.

- az adott nyelv elégtelen képessége arra, hogy egy adott tartalmat, eszközt vagy tárgyat megnevezzen, így gyakran a tárggyal magával átveszik az elnevezést is;
- kulturális, ideológiai kapcsolatok, hatások;
- divat vagy az adott nyelv presztízse;
- eufemisztikus szándék.

Az összehasonlító nyelvi vizsgálatot nehezíti az érintkező nyelvek heterogenitása, sokrétűsége. Hiszen az adott nyelv a standard variánson kívül rendelkezik és rendelkezhet köznyelvi és nyelvjárási formákkal is. Ezekon kívül is van számtalan nyelvi megjelenési forma, amely a fentiekhez nem köthető egyértelműen, mint például a korosztályfüggő nyelvhasználat, a szociolektusok, a szaknyelvek stb.

A német és a magyar nyelv vizsgálatának esetében még egy fontos szempont figyelembe kell venni, még hozzá a német irodalmi nyelv többközpontúságát, vagyis azt a tényt, hogy a német nyelv több országban is hivatalos nyelv, illetve az egyik hivatalos nyelv.

A MAGYAR ÉS A NÉMET NYELVI ÉRINTKEZÉS

A közvetlen nyelvi érintkezés a két nép között a honfoglalás idejére vezethető vissza és azóta is különböző intenzitással folyik. A 16. századig a német nyelvből átvett szavak aránya mintegy 520 (MOLLAY), azóta viszont ez a szám a többszörösére nőtt.

A magyar nyelv német jövevényszavakkal való gazdagodása a fent említett okokon kívül köszönhető még a magyarországi németiség közvetítő szerepének. Ezen kívül meg kell említeni még az – elsősorban városi – zsidó lakosság közvetítő szerepét is. A magyar nyelvhez való asszimilálódása előtt a *jiddisch* nyelvet beszélő zsidó lakosság németnek számított, és nagy szerepet játszott a német írás és nyelv ápolásában a városokban, és számos német, illetve jiddisch szót közvetített a magyar nyelv számára (HUTTERER).

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Nemzetközi Gazdálkodás Szaknyelvi Intézeti Tanszék, Német Tanszéki Osztály, főiskolai docens, PhD.

HUKNÉ DR. KIS SZ.: A MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK ...

Az átvett szavak különböző sorsra jutottak a nyelvben, egyesek eltűntek, mások helyét egy magyar szó vette át és megint mások egy meglévő magyar szó mellett szinonimaként vagy annak jelentését kiegészítve szerepelnek a nyelvben.

MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK A MAGYARORSZÁGI NÉMET NYELVJÁRÁSOKBAN

Eddigi kutatásaim során a magyarországi német – ezen belül elsősorban bakonyi német – falvak nyelvjárását vizsgáltam. A nyelvjárás vizsgálatnál azonban az a tény nehezíti a két nyelv összehasonlítását, hogy a köztük levő viszony aszimmetrikus, vagyis egy standard nyelvi variáns áll szemben egy dialektussal, a kisebbség nyelve a többségi nyelvvel.

Ebből a viszonyból adódóan azonban a bevezetőben említett okokon kívül adódhatnak még más különleges okok is az egyes nyelvi jelenségek átvételére (ERB, FÖLDES, HUTTERER), ezeket az alábbiak szerint lehet összefoglalni:

- különböző viselkedési és érintkezési formák (pl. *hát*);
- eltérő földrajzi adottságok (pl. *csicsóka*);
- gazdasági érdekek (pl. *mangalica*);
- a német irodalmi nyelvtől való elszigeteltség, és ezzel párhuzamosan az irodalmi német nyelvi kifejezőeszközök csökkenő repertoárja (pl. *mozi*).

Emellett a német nemzetiség gyakran átvett földrajzi neveket, hely- és dűlőneveket, valamint idegen eredetű családneveket is. (Pl. *Werischwar, Lokut, Tschapasch*.)

A leggyakoribb jelenség a nemzetiségi beszélőknél az egyszerű szóátvétel (pl. „*do is a mulatschag kvest*”¹).

De a magyarországi németség nyelvhasználatában a magyar nyelv befolyásának köszönhetően más jelenségek is előfordulnak a beszélt nyelvben, ilyen pl. a kódváltás, illetve a nyelvi kódok keveredése a beszéd során. (“... *sogar hab'n auf de Ausbildungsterületen – mit tudom én – kiképzési területen, aztán akkor jöttünk be dére a hadnagy úrral, unser Leitinant...*”²)

MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK AZ IRODALMI NÉMETBEN

A nyelvjárással szemben érthető módon sokkal alacsonyabb a standard németben előforduló magyar jövevényszavak hatása. Az egymásra hatás itt is aszimmetrikus jellegű, a magyar nyelv sokkal több szót és kifejezést vett át, mint fordítva.

A magyar jövevényszavak jelenlétét az irodalmi németben KISS JENŐ professzor úr vizsgálta (KISS 1974.). A német egynyelvű *Wahrig Universalwörterbuch* (a továbbiakban *Wahrig*) című szótárt tanulmányozva 31 olyan szót és kifejezést talált, amelyek magyar eredetűek. Ilyenek pl. a *Husar, Dolman, Pussta, Gulasch*. Tanulmányában KISS JENŐ kitér a szavak nemére is, megállapítva, hogy a döntést két tényező, mégpedig a végződés, és a hasonló jelentésű szavak névelője befolyásolja.

A MAGYAR ÉS AZ AUSZTRIAI NÉMET EGYMÁSRA HATÁSA

Ha a földrajzi szempontot is figyelembe vesszük, akkor figyelemre méltó, hogy a német nyelv ausztriai változatából, illetve annak közvetítésével került be a legtöbb német szó a magyar nyelvbe. Ez a hatás elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia idejére tehető, amikor is a német nyelv a bécsi központból kiindulva hatást gyakorolt az állam több nyelvére, így a magyarra is. Ennek természetesen oka az, hogy a német volt az államnyelv, a közvetítő nyelv, a katonai nyelv. NEWERKLA vizsgálatai szerint így kialakult egy olyan szókincs, amely a birodalom összes nyelvében ismert volt, mindez elsősorban bécsi közvetítéssel.

¹ Gyűjtés helye: Nagyesztergár.

² Gyűjtés helye: Nagyesztergár.

HUKNÉ DR. KIS SZ.: A MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK ...

A bécsi német nyelvjárásnak egyik fő jellemzője a sokrétűsége, az állandó változás, és az a tény, hogy a környező nyelvek (cseh, szlovén, magyar) rá gyakorolt hatása igen jelentős. (HORNUNG)

A bécsi német közvetítéssel átvett szavak több területen is megtalálhatók.³

- Sok közülük az államélettel, katonasággal kapcsolatos:

ausztriai német	magyar	német
<i>lizitieren</i>	licitál	<i>versteigern</i>

- Jelentős számban vannak jelen a mindennapi életben:

ausztriai német	magyar	német
<i>Busserl, Bussi</i>	puszi	<i>Küsschen</i>
<i>fesch</i>	fess	<i>schick, gutaussehend</i>
<i>Hetz</i>	hecc	<i>Spaß</i>
<i>Kombinäsch (Kombineige)</i>	kombiné	<i>Unterkleid</i>
<i>Kusch!</i>	Kuss!	<i>Halt den Mund!</i>
<i>Pratzen</i>	pracli	<i>Hand</i>
<i>Ramasuri</i>	ramazuri	<i>Wirbel</i>
<i>Ringelspiel</i>	ringlispíl	<i>Karussel</i>
<i>Spitz</i>	spicc(es)	<i>Schwips</i>
<i>Tschik</i>	csikk	<i>Kippe</i>

- Számos a konyhaművészet szókincsét gazdagította:

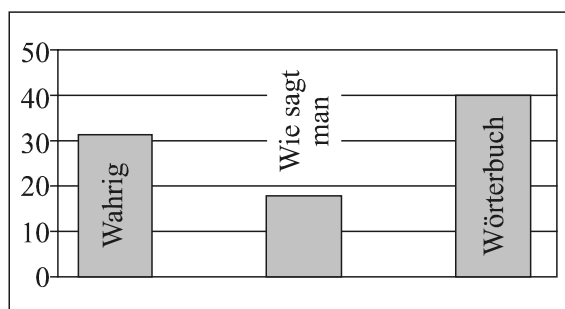
ausztriai német	magyar	német
<i>Biskotte</i>	piskóta	<i>Löffelbiskuite</i>
<i>Gugelhupf</i>	kuglóf	<i>Napfkuchen</i>
<i>Karfiol</i>	karfiol	<i>Blumenkohl</i>
<i>Kipferl</i>	kifli	<i>Hörnchen</i>
<i>Stamperl</i>	stampedli	<i>Schnapsglas</i>

A MAGYAR SZAVAK ELTERJEDTSÉGE AZ AUSZTRIAI NÉMETBEN

Az alábbiakban egy szótárvizsgálat eredményét szeretném bemutatni, amelyet 2005 júliusában, Bécsben végeztem. A kiindulási hipotézis az volt, hogy a földrajzi közelségnek és Bécs közvetítő szerepének köszönhetően a magyar is jobban hatott a német nyelvnek erre a variánsára, mint a standard németre. Ezt bizonyítandó, két szótár szócikkeit vizsgáltam át, magyar eredetű szavakat kutatva. A két vizsgált szótár a következő:

- JAKOB EBNER: *Wie sagt man in Österreich, Wörterbuch der Österreichischen Besonderheiten, Deutsches Taschenwörterbuch, Bibliographisches Institut Mannheim, Wien, Zürich, Dudenverlag, 1998 (A továbbiakban: Wie sagt man...)*
- MARIA HORNUNG: *Wörterbuch der Wiener Mundart, ÖBV, Pädagogischer Verlag, Wien 1998 (A továbbiakban: Wörterbuch)*

A talált szócikkek mennyiségét összevetve és összehasonlítva KISS JENŐ professzor úr vizsgálatával, a következő eredményre jutottam. A *Wie sagt man...* mindössze 18 szócikket tartalmaz, ezek a következő tematikus csoportokba oszthatók:

³ Az alábbi példák a *Wörterbuch Österreichisch-Deutsch* c. szótárból származnak.

HUKNÉ DR. KIS SZ.: A MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK ...

Tematikus csoport	Ausztriai német szó	A szó jelentése
Mindennapi élet	1) <i>Maschekseite/Maschikseite</i> 2) <i>Mulatschag</i>	1) az ellentétes oldal/árnyékos oldal 2) mókás, vidám ünneplés, esetleges tányér- (ill. edény)töréssel
Emberek közti viszony	1) <i>Bácsi</i> 2) <i>Schani (auch: Ballschani)</i>	1) nagybácsi, szeretett személy 2) kisegítő (labdaszedő)
gasztronómia	1) <i>Fogosch</i> 2) <i>Pogatsche</i>	1) fogas 2) pogácsa
Öltözködés	1) <i>Gate/Gatehose/Gatje</i>	1) (hosszú férfi) alsónadrág

A magyar eredetű szavak és kifejezések több mint a duplája szerepel a másik vizsgált szótárban, amely a bécsi dialektust tárgyalja. Ezek szintén a fent említett négy csoportba oszthatók. Néhányuk már kikopott a nyelvből, nem ismertek, vagy csak az idősebb generáció ismeri őket. Többük foglalkozik, utal a magyarok viselkedésére, egyes (vélt vagy valós) jellemvonására, gyakran ironikus módon.

A következő táblázat ebből a szótárból tartalmaz néhány példát:⁴

Tematikus csoport	Ausztriai német szó	A szó jelentése
Mindennapi élet	1) <i>Dschadasch</i> 2) <i>Dschuari-muari</i>	1) csárdás 2) káosz, összevisszaság/csekély, haszontalan, rossz
Emberek közti viszony	1) <i>Báprika-Jantschi</i> 2) <i>husarisch</i> 3) <i>Mischko</i> 4) <i>Deschek</i> ⁵	1) ált.: magyar/ Hans keresztnév egyik alakja 2) jóvágású, derekas, huszáros / nagyon 3) kocsmai kisegítő (kihalt) 4) károsult/valaki, akit hátrány ért
Gasztronómia	1) <i>Gulaschgodsocka</i>	1) tréfásan: nagy pocak
Öltözködés	1) <i>Bágántschn</i>	2) nyári fűzős cipő /gúnyosan: gyalogos katona

Összefoglalva megállapítható, hogy a magyar nyelv hatása az ausztriai német dialektusra – a standard német nyelvhez hasonlóan – szintén sokkal kisebb, mint fordítva. A vizsgált szótárak alapján kimutatható, hogy a bécsi német dialektus, amely gyűjtő dialektusként is jellemezhető, lényegesen több, a magyarra visszavezethető szót és kifejezést tartalmaz(ott), mint akár az ausztriai német általában vagy a standard német. Feltételezhető, hogy a burgenlandi nyelvjárásokat vizsgálva még gazdagabb szókincset találnánk, hiszen ott a kapcsolat a két nép között eleve több és kézzelfoghatóbb.

IRODALOM

- BETZ, W. (1974): Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühneuhochdeutschen. In: MAURER, F., RUPP, H. (Hrg.): Deutsche Wortgeschichte, Bd. 1., Walter de Gruyter, Berlin, New York, S: 133-165.
- EBNER, J.: Wie sagt man in Österreich, Wörterbuch der Österreichischen Besonderheiten, Deutsches Taschenwörterbuch, Bibliographisches Institut Mannheim, Wien, Zürich, Dudenverlag, 1998
- ERB, M. (1997): Ungarische Lehnwörter in den neueren deutschen Sprachinseln Ungarns bis 1945 (kandidátusi értekezés)
- FÖLDES, CS. (1996a): Deutsche Praseologie kontrastiv. In: ENGEL, U., VORDELWÜHLBECKE, K. (Hrg.): Deutsch im Kontrast, Julius Groos Verlag, Heidelberg.
- FÖLDES, CS. (1996): Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt und Sprachmischung. = Flensburger Papiere zur Mehrsprachigkeit und Kulturvielfalt im Unterricht Heft 14/15.
- HORNUNG, M.: Wörterbuch der Wiener Mundart, ÖBV, Pädagogischer Verlag, Wien 1998.

⁴ A szótár az adott szavakat, kifejezéseket kiejtés szerint adja meg.

⁵ Érdekes, hogy a szó szinonimái között szerepel a cseh családnévre visszavezethető *der Nowak* is. „*Ana muass da Nowak sein*”, „Valakinek a nováknak is kell lennie”. Vagyis valakinek kell lenni a szenvedő alanynak is.

HUKNÉ DR. KIS SZ.: A MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK ...

- HUTTERER, CL. J. (1991): Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In: MANHERZ, K. (Hrg.): Aufsätze zur deutschen Dialektologie, Lehrbuchverlag, Budapest, 313-345.
- HUTTERER, CL. J. (1991): Deutsch-ungarischer Lehnwortaustausch. In: MANHERZ, K. (Hrg.): Aufsätze zur deutschen Dialektologie, Lehrbuchverlag, Budapest, 409-427.
- KISS, J. (1974): A német nyelv magyar jövevényszavai és a der, die, das. In: Magyar Nyelv 70. S: 458-462.
- MOLLAY, K. (1989): A német-magyar nyelvi érintkezések. In: BALÁZS, J. (Hrg.): Nyelvünk a Dunátájon, Tkv. Kiadó, Budapest, 231-291.
- NEWERKLA, S. M. (2004): Rozmanitost jazyků a kultur v Rakousku-Uhersku a jejich kovergenční tendence. = Comparativ Cultural Studies in Central Europe. Editors: IVO POSPÍŠIL, MICHAEL MOSER. Brno: Ústav slavistky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, , 11–42. (Recenzió: Zoltán András http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2004_04/cikk.php?id=1315)
- SCHIPPAN, T. (1987): Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, S:255-284.
- WEINREICH, U. (1977): Sprachen in Kontakt =Beck'sche Elementerbücher, Verlag G. H. BECK, München.
- Wörterbuch Österreichisch-Deutsch (1995): Zgst. Von ASTRID WINTERSBERGER, Residenz Verlag, Salzburg, Wien,